

44 bei Wasser und Brot zu bestrafen und falls sie nochmals in denselben Fehler fallen, in die Korrekptionsanstalt zu versetzen.»⁹

Las leschas poverilas dal 19. tschientaner èn l'entschatta dal provediment dals povers organisà dal stadi. Las vischnancas han survegnì l'obligaziun legala da guardar per lur povers. Tranter auter han ellas stuì construir chasas da povers. Fin il 20. tschientaner eran quai dentant savens mo miserabels alloschis d'urgenza.¹⁰ D'ina enquista fatga l'onn 1946 tar las vischnancas resorta, che «fitg bleras vischnancas grischunas possedan ina chasa mantegnida pli u main bain – mintgatant èsi er ina miserabla baita» per dar alloschi a persunas basegnusas.¹¹ En las chasas da povers valeva savens in reschim rigurus. Cunter las cussadentas ed ils cussadents che refusavan la lavur u che chaschunavan agitaziuns, vegnivan prendidas mesiras disciplinaras, per exempel arrests.¹² Tranter las chasas da povers devi er intginas instituziuns pli grondas. La fin dal 19. tschientaner èn pliras vischnancas s'unidas ed han fundà il «Asyl Neugut» a Landquart (1895). Durant l'emprima mitad dal 20. tschientaner aveva el plazza per circa 80 persunas.¹³ Anc pli grond, cun var 250 plazzas, era il «Ricovery Immacolata» da Roveredo, ina chasa fundada l'onn 1898 da spirituals catolics.¹⁴ Il chantun ha construi l'onn 1925 a Giuvaulta en Tumleasta in asil chantunal per vegls.¹⁵

Caracteristic per il 19. tschientaner è stà, ch'ins ha empruvà da separar funcziunalmain e spazialmain differents tips d'instituziuns. A basa da quai èn sa sviluppad en il Grischun 1817 la praschun «Sennhof» e 1837 la «Instituziun da salvament Foral» per uffants 44.09, tuttas duas a Cuira, 1840 la chasa da correcziun «Fürstenau» 44.02, 44.05, 1844 la chasa d'orfens da Cuira, 1855 la chasa da correcziun «Realta» a Cazas (ella ha remplazzà «Fürstenau») 44.06, 44.11 1892 la clinica psichiatica «Waldhaus» a Cuira, 1895 il «Asyl Neugut» menziunà sura, sco er plirs ospitals.¹⁶

Ultra da las instituziuns dal 19. tschientaner han ins fundà il 20. tschientaner in grond dumber da chasas d'uffants en il Grischun. Questas fundaziuns, savens da persunas singulas privatas u d'uniuns, han influenzà il sectur da las instituziuns dal Grischun durant il 20. tschientaner. 44.03, 44.07 La fundaziun «Gott hilft» manava in grond dumber da chasas d'uffants.¹⁷ Ellas eran sut squitsch economic e n'avevan strusch meds finansials per occupar avunda personal qualifitgà. Per part èn ellas vegnidas serradas suenter paucs onns, quai suenter critica permanenta u differents proceduras penals pervia da violenza ed abus.¹⁸

Er tar las instituziuns per persunas creschidas hai dà midadas. Cun la clinica psichiatica Beverin e la chasa da povers e da persunas attempadas Giuvaulta ha il chantun fundà instituziuns impurtantas il cumenzament dal 20. tschientaner. L'introducziun da l'assicuranza per vegls e survivents (AVS) l'onn 1948 e pli tard las prestaziuns supplementaras han purtà in levgiament da la povradad en la vegliadetgna. Persunas attempadas ch'eran povras na stuevan savens betg pli ir en ina chasa da povers. Pli e pli han ins construi chasas per persunas attempadas e da tgira ed er extendi las purschidas ambulantas sco la Spitex per persunas pli veglias malsaunas. La chasa da correcziun «Realta» è daventada a partir dals onns 1970 in instituziun surtut per exequir mesiras penals e main per internar persunas pervia da «devianza sociala» generala.¹⁹ Il sectur da la psichiatria e da la protecziun dals uffants sa sviluppa ils ultims onns en direcziun da schliaziuns flexiblas che cumbineschan collocaziuns staziunaras e furmas da sustegn ambulantas, uschia daventan per exempel gruppas d'abitare externas pli frequentas.

- 1 Cf. sumegliantamain HLS: Anstaltswesen.
- 2 Mathieu 1927; Mayer 1949.
- 3 La gronda part da las clausstras, ch'èn sa derasadas en il Grischun a partir dal 8. tschientaner, alloschavan viagiaturs. Tgeninas che collocavan er persunas povras e malsaunas, n'è strusch cumprovà en las funtaunas e po per part mo vegnir supponi. Mayer 1949, p. 28.
- 4 Wieser 2010.
- 5 Giacometti 1999, p. 134; Nüscher 1866, p. 203.
- 6 Cf. p.ex. Mathieu 1927, p. 172.
- 7 Gerstlauer 2009.
- 8 Hartmann 1917, p. 269.
- 9 Armenordnung 1857.
- 10 Heldstab 1946. Cf. per singulas chasas da povers e lur funcziuns en la politica poverila communal: Aliesch 2022; Buchli 2016.
- 11 Heldstab 1946, p. 10.
- 12 Buchli 2016, p. 27–31; Giacometti 1999, p. 145.
- 13 Heldstab 1946, p. 7. Er or d'in project da cooperaziun da pliras vischnancas è naschì l'onn 1930 il «Evangelisches Talasyl» a Glion. Ibid., p. 8.
- 14 Heldstab 1946, p. 5–6.
- 15 Heldstab 1946, p. 8; Rietmann 2017, p. 61.
- 16 Bierenhader 2015; Gusset/Seglias/Lengwiler 2021; Kuster 2017; Planta 1887; Rietmann 2017. L'onn 1911 han ins engrondi la chasa da correcziun «Realta» e construi il «Asyl Realta», la clinica psichiatica Beverin dad oz.
- 17 Luchsinger 2016.
- 18 Rietmann 2017, p. 128–138.
- 19 Rietmann 2017 p. 64–68.

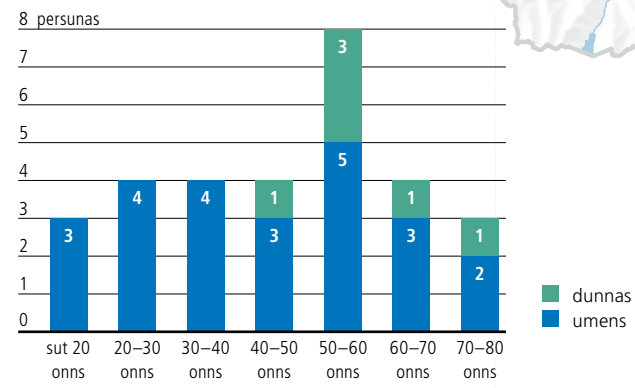
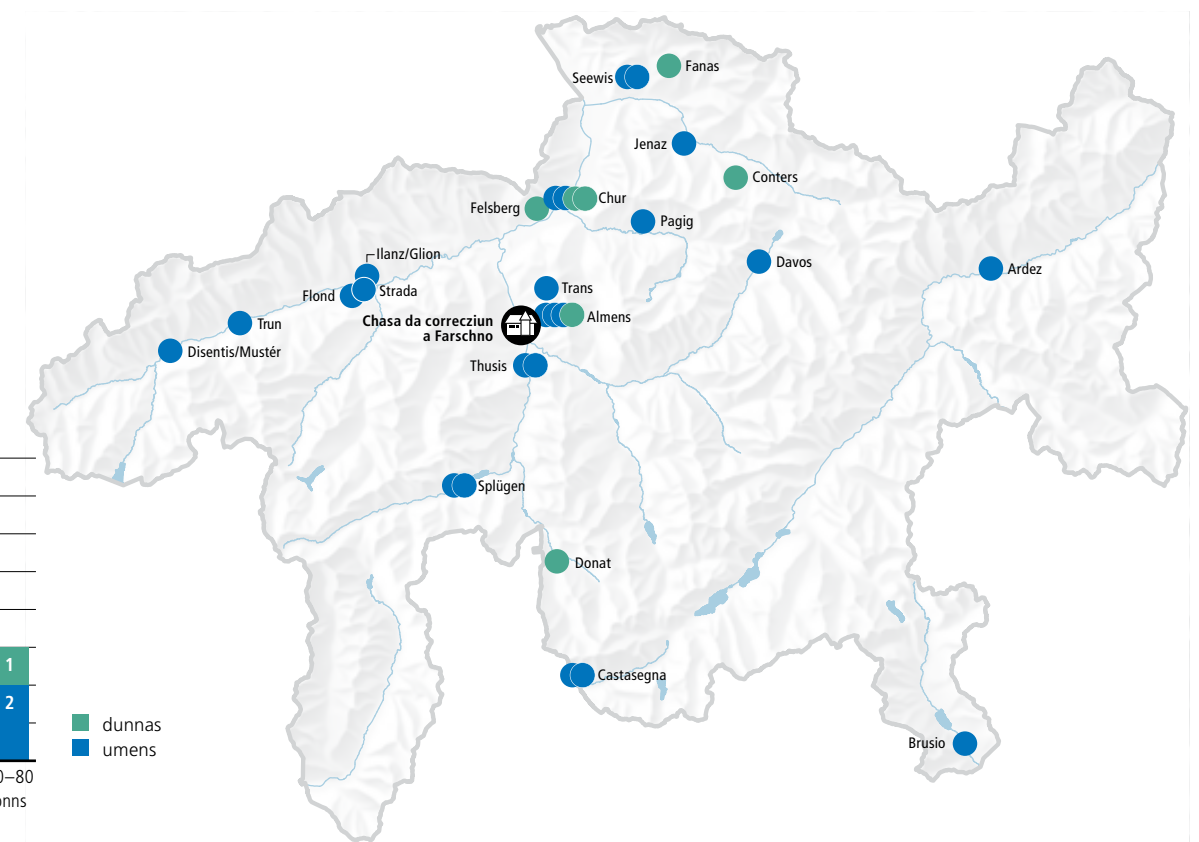

44.10
1841 han ins fundà il «Bürger-Asyl», pli tard chasa da tgira Bürgerheim. En las bleras chasas da povers, ch'èn sa sviluppadas en il Grischun ed en Svizra dapi il 19. tschientaner, era restrenschiada la libertad da las cussadentas e dals cussadents.

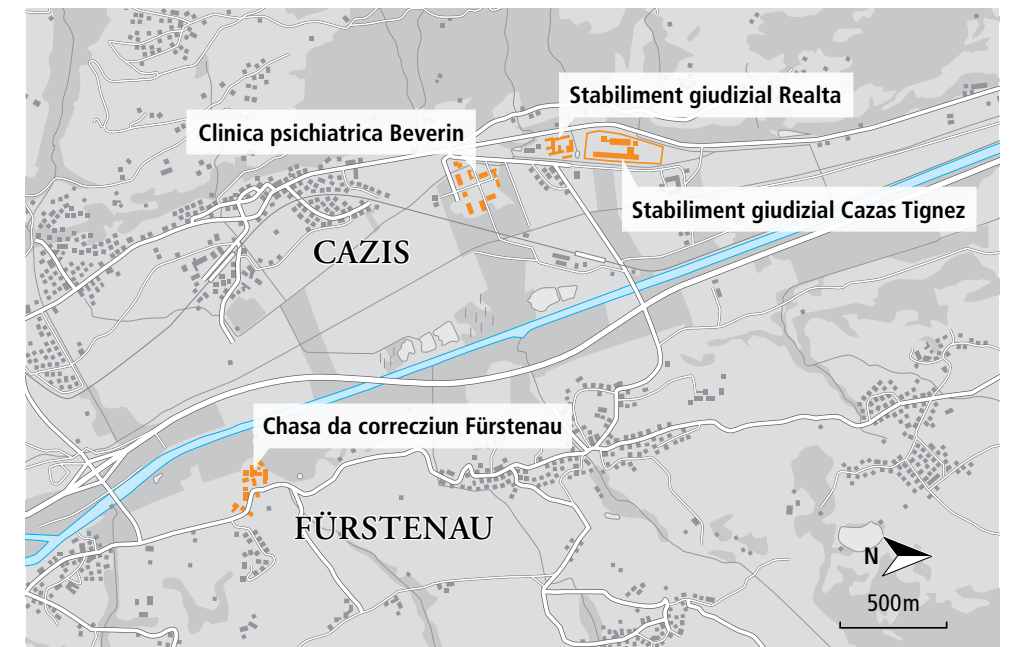
44.11
Cussadents da la chasa da correcziun Realta a la lavur sin il furs, enturn 1950.

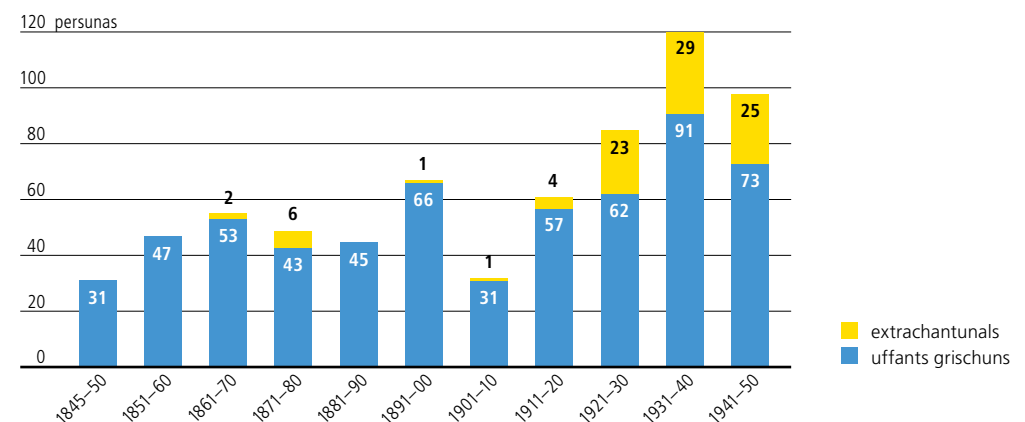
44.04
Las cussadentas ed ils cussadents da la chasa da correcziun a Farschno, 1841
La chasa da correcziun chantunala a Farschno, fundada 1840, è stada ina da las emprimas chasas da correcziun en Svizra. Per l'emprim onn da gestiun 1841 è inditgà l'origin da las cussadentas e dals cussadents. Pli damanai-vel ch'li lieu d'origin era da la chasa, e pli probabla che la collocaziun era.

44.05
Repartiziun tenor vegliadetgna e schlattaina a Farschno, 1841
Il cussadent il pli giuven aveva 15 onns. Ils pli vegls eran in um ed ina dunna da 76 onns. En la chasa da correcziun vegnivan collocadas bleras persunas, per las qualas la societad n'aveva nagin'otra plazza. Sco en tut las chasas da correcziun da la Svizra, abitavan er a Farschno dapli umens.

44.06
Concentraziun d'instituziuns en Tumleasta, 1840–2020
A Farschno en Tumleasta è vegnida construida ina chasa da correcziun per pudair far lavurar ils cussadents vid la correcziun dal Rain. Er cura che l'instituziun è vegnida dischlocada a Realta il 1855, han ils cussadents cuntinuà cun questa lavur. La chasa da correcziun è sa sviluppada a la clinica psichiatica Beverin ed al stabiliment giudizial Realta dad oz. Gist dasperas han ins construi l'onn 2019 il stabiliment giudizial serrà Cazas Tignez.

44.07
«Statistica da discipels» da la «chasa d'educaziun da povers» agricola Plankis a Cuira, 1845–1950
Durant il temp tranter las guerras han ils dumbers da collocaziun en il Plankis cuntanschi lur maximum. Quai è er stà il cas en autras instituziuns en il Grischun ed en Svizra.